

Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Філологічні науки. – 2008. – № 19 (158) жовтень. – С. 54 – 69.

УДК 821.161.2.09 Чернявський

Н.Є.Манич

СИМВОЛІКА ОБРАЗІВ У ХУДОЖНІЙ ТВОРЧОСТІ МИКИТИ ЧЕРНЯВСЬКОГО

Творча спадщина відомого луганського поета, прозаїка, публіциста й громадського діяча Микити Чернявського є достатньо вагомою, щоб не лишитися поза увагою дослідників: у різні роки в численних рецензіях, нарисах, передмовах, статтях і газетних замітках до неї зверталися Д. Альошин, І.Білогуб, С.Бугорков, П.Будівський, Р.Вікторов, Н.Вишневська, О.Воложенінов, Г.Довнар, М.Дубина, А.Загнітко, Н.Касатов, П.Ларін, М.Малахута, О.Неживий, І.Низовий, М.Ночовний, Г.Рудницька, І.Савич, Б.Степанюк, І.Трійняк, І.Цикін, М.Щепенко та інші. Проте серед наявних досліджень відсутні спроби комплексного аналізу всього масиву доробку письменника (у тому числі й неопублікованих текстів). Зокрема, жодної праці не присвячено вивченню системи образів–символів, яка є одним із синтезуючих елементів у метажанровій структурі творчості Микити Чернявського.

Метою даного дослідження є спроба проаналізувати образи-символи, які є наскрізними в ліриці, ліро-епіці та прозі Микити Чернявського, розробити їх класифікацію та визначити функцію цих елементів при об'єднанні різножанрових творів письменника в індивідуально-авторський метажанр.

Символом називають такий тип художнього образу, у якому конкретно-чуттєва даність предмета зображення, тобто чуттєвий образ, водночас з власним має значення вказівки на такий предмет, явище або ідею, які безпосередньо в зображуваному не входять [1, с. 107]. Символічного змісту певні образи, відтворені в художньому творі, можуть набувати за двох умов. По-перше, тоді, коли зображуваний автором предмет вже сам по собі є символом. У цьому разі говорять про традиційну символіку, усталені образи-символи, які органічно закріпилися за певними, в основному природними об'єктами, в суттєвих ознаках яких вбачали певні аналогії з ціннісними проявами людського життя [1, с. 108]. По-друге, більш-менш чітко виражених символічних ознак предмет набуває безпосередньо в процесі самого зображення. Такі символи називають індивідуально-авторськими, тобто такими, що з'являються поза загальною традицією (чи поновлюють її призабутий зміст) і є наслідком авторської настанови на узагальнення й поглиблення

сміслової перспективи того чи іншого зображуваного об'єкта [1, с. 109].

У творчості Микити Чернявського походження символів найчастіше є змішаним: з одного боку, письменник використовує традиційні образи-символи (наприклад, запозичуючи їх з фольклору), а з іншого, нерідко вони набувають у конкретному контексті нових, більш актуальних, подекуди несподіваних значень.

Важливим є те, що образи-символи в доробку автора часто переходять з одного твору в інший, їх семантика доповнюється за рахунок інтертекстуальних зв'язків, що зумовлює організаційну функцію символіки в структурі метажанру. Реалізуючи традиційне чи індивідуально-авторське значення в різних контекстах, символ у творах Чернявського стає маркером його оригінальної художньої моделі світу.

Проте, розглядаючи творчість письменника, не всі дослідники вважають наявність інтертекстуальних образів-символів вдалим надбанням літературної практики митця. Зокрема, розглядаючи лірику Микити Чернявського (а саме, його збірку "Голуби на площах"), О.Гаврилов зазначає: "Іноді поет зловживає окремими поетичними образами, які йому полюбилися. Критика вже зауважувала на надмірне звертання поета до образу, пов'язаного з поняттям крила. Однак і в новій збірці образ цей зустрічається досить часто..." [2]. Дозволимо собі з такою думкою не погодитися, оскільки вважаємо, що письменник постійно звертається до певних образів не через брак майстерності, а з метою привернути увагу до тих об'єктів, явищ та ідей, з яким асоціативно пов'язане їх символічне значення.

Образи-символи, які функціонують у прозових і ліричних творах Микити Чернявського можна умовно поділити на п'ять груп:

1. анімалістичні символи;
2. рослинні символи;
3. символи об'єктів та явищ природи;
4. символи-антропоніми;
5. символи сновидінь.

Щодо символіки сновидінь, то її виокремлення зумовлене дещо специфічним трактуванням традиційних образів інших чотирьох груп.

Отже, перейдемо безпосередньо до символів, які функціонують у художніх творах Микити Чернявського. Зазначимо тільки, що досліджені лише ті образи, які наскрізно проходять крізь усю творчість письменника, оскільки саме вони актуалізуються в контексті метажанру.

Анімалістичні символи поділяються на символи тварин і символи птахів. До першої підгрупи в роботах Микити Чернявського належать образи-символи корови та собаки, а до другої – образ голуба, а також вище згаданий образ крил.

Щодо згаданих тварин, то вони присутні майже в усіх прозових творах письменника, що зумовлене, перш за все, тематикою оповідань, повістей і романів, у яких змальовано життя села. Традиційно образ корови (або бика) виступає символом продуктивності сил землі,

добробуту, саме ця тварина є годувальницею селянської сім'ї. Один з авторів словника символів В.Куйбіда зазначає: “На Україні цей образ асоціюється з благополуччям. “Корова у дворі – харч на столі”, “Корова в теплі – молоко на столі”, “Тяжко без корови, як зимою без кожуха” – говориться в народних прислів'ях, де корова – поїльниця і годувальниця. Про глибоку любов і пошанівку до корови свідчать і лагідні поетичні клички “Зіронька”. “Біляна”, “Голубаня”, “Квітка” [3, с. 73].

Микита Чернявський не відходить у даному випадку від узвичаєної семантики образу: корова та бик символізують домашній затишок, добробут, а також безперервну єдність людини та природи, з подвір'я селян вони зникають лише в час найбільшої скрути. Наприклад, у романі “Людам важче” люди, аби врятувати худобу, намагаються евакуювати її перед приходом німецьких військ. Картина прощання селян з коровами оповита не тільки сумом, а й певною мірою навіть трагічним пафосом, оскільки люди в душі вже передбачають, що їх годувальниці не повернуться: “Марина, що теж якраз нагодилася, побачила, як жінки то там, то сям розмовляють-прощаються з коровами, й не могла стримати сліз” [4, с. 53].

Корова також виступає символом споконвічної єдності тварини та людини. Ця ідея покладена в основу неопублікованого оповідання Чернявського “Продавали Рябушика” [5]: жителі села Піщане продають на бійню одного з небагатьох вцілілих після війни биків, щоб купити трохи зерна для посівної. Один з “продавців” Павло Говорок переживає складний внутрішній конфлікт, оскільки продажу тварину, яка вірою та правдою служила не один рік, вважає зрадою й підлістю, але вдіяти нічого не може. Письменник підкреслює трагічність ситуації її розв'язкою: бика продали, але селяни потрапили до рук шахраїв, які їх напоїли та вкрали всі гроші. Таким фіналом автор ніби карає персонажів за жорстокість до тварини, підкреслюючи, що відплата за руйнування споконвічних зв'язків із природою неодмінно прийде.

Символіка образу собаки дещо складніша – його значення залежить від контексту й іноді не відповідає традиційному тлумаченню. Зазвичай, собака символізує вірного друга, надійність, непідкупність і мудрість. Проте цей образ амбівалентний і може мати негативну конотацію: наприклад, у Біблії образ пса ототожнювався з гонителями, лжевчителями, нечестивими людьми, блудниками [3, с. 120]. У творчості Микити Чернявського символіка образу собаки переважно негативна, його значення має дещо спільне з біблійним потрактуванням, проте набуває й нових семантичних відтінків у контексті тих чи інших сюжетних ситуацій, зумовлених конкретно-історичними обставинами радянської дійсності.

Найчастіше образ собаки згадується на сторінках творів письменника, у яких зображено події Великої Вітчизняної війни, він у такому контексті символізує прихід чужинців-загарбників (“гонителів”). Наприклад, як у драматичні поеми “Страх”:

А в селі чужинців згря –
Притихли й собаки [6, с. 77].

Собака також часто присутній як частина звукового фону зображуваних подій, символізуючи знов таки присутність німців. Зокрема, у романі “Людям важче” валування собак згадується під час змалювання наслідків повітряного нападу окупантів на село [4, с. 68], а також при зображенні картини захоплення партизанами комендатури у Вербному: “Фашисти “гостей” не чекали. І коли б не собаки, що були прив’язані до рук сонних вартових, операцію взагалі можна було б провести без жодного пострілу. Хоч Катруха, передбачаючи те, і зайшов тихо, собаки таки почули” [4, с. 115].

Подекуди до гавкання собаки уподібнюються і звукові характеристики війни в цілому: “Десь там, на Третій сотні, розітнула похмуру темінь гармата. Ніби собака гавкнув спросоння, й знову тиша” [4, с. 191].

Іноді собаче валування доповнюється завиванням вітру, два відтінки звукової організації картини зливаються, символізуючи передчуття неминучого лиха: “Тільки вітер важко завивав у розколошканих повітках, ніби голодний пес на прив’язі” [4, с. 188].

Таке звукове забарвлення може бути й фоном для безпосереднього зображення трагічних подій – різко контрастуючи з більш “мирними” звуками, гавкіт собаки збільшує напруження ситуації. Наприклад, у неопублікованій повісті “Ідологія” так змальовано арешт Тимохи Зозулі: “Надворі сіріло. На гвалт у Зозулівському обійсті прокидався хутірець. Валували собаки. ... А в садках очманіло радісно витьохкували солов’ї й гнала вгору парості розімліла у травневих любощах земля” [7, с. 29].

Як вірний супутник людини собака у творах Микити Чернявського майже не зображується, за винятком тих випадків, коли наявність злючих собак на подвір’ї підкреслює небезпечність та злодійську вдачу персонажів. Наприклад, неймовірно злі собаки живуть на подвір’ї Ремезів і Сугаків [4, с. 465], людей жадібних, задрісних і скупих.

Найвищого рівня негативної конотації образ собаки набуває, перетворюючись на лайку. Але й тут наявна певна градація. Зокрема, для лісного Івана Михайловича Карцева “собака погана”, “собака скажена” – це найлайливіші слова...” [8, с. 254], що підкреслює незлобливу вдачу чоловіка. А в уже згаданій драматичній поемі “Страх” ця лайка в характеристиці поліція Лагути, який служить фашистським загарбникам, має значення неприхованого осуду, презирства та ненависті з боку односельців. Для підсилення ефекту письменник замінює лексему “собака” на згрубілу “псина”:

То лиш людська подоба!
В дядька Стефана чотири сини,
В діда Дем’яна вісім

Десь на фронтах.
А така ось псина
Піде селом і лісом,
Буде шукати слідів чесноти,
Щоб задавити, стерти,
Щоб до таких, як сама, збороти
Людську чесноту вперту [6, с. 80].

Микита Чернявський часто використовує й символічні образи птахів – голубів, журавлів, лебедів, солов'їв, ластівок, перепілок, горлиць тощо, які надзвичайно широко застосовуються в народні творчості (у більшості випадків вони включаються в різні образні конструкції – порівняння, паралелізми – і надають творам особливої чарівності й неповторності). Семантика пташиних образів у поезіях Микити Чернявського теж досить часто збігається з народною.

Один з найбільш поширених символів птахів у творчості автора – це образ голуба, який традиційно асоціюється із духовністю, щирою любов'ю, злагодою, ніжністю та творчою силою [3, с. 36]. Л.Стрюк у дослідженні про український пісенний фольклор зазначає: "... Найчастіше в піснях зустрічаються образи голубів. Можливо, це пояснюється тим, що голуб завжди живе коло людської оселі. Це птах, який прагне, як і людина, жити в парі" [9, с. 178]. Дотримуючись фольклорних традицій, з голубами Чернявський порівнює людей, чистих душею і серцем, здатних вірно й щиро любити: "Ветха бабуся – голубка біла", "Її любов", "Співали хлопчики" [10]. Також вживає письменник образ голуба як символу миру, що "уособлює прагнення землян жити без воєн, у мирній злагоді" [3, с. 37]. Символ саме з таким значенням винесений письменником у назву збірки "Голуби на площах" [11], у якій ілюстративним є вірш "Голуби", де даний образ-символ подано в контексті ідилічної картини мирного життя, не затьмареного численним війнами:

– Ой, гулі, гулі, голуби! –
Гукала дівчинка-метелик
В рожевім платтячку легкім.
Уся в ласкавому промінні,
Неначе промінь той сама,
Вона пшениці зерна стиглі
На площу сипала з руки,
А зграйки білі з воркотінням
Навколо неї, ніби пух,
Неначе злива весноцвіту
У зачарованім саду [11, с. 5].

Семантично пов'язаний із птахами й образ крил, який традиційно символізує духовність, розум, багатство думки, емоційне піднесення, могутність, незалежність, впевненість [3, с. 75]. Для Чернявського крила – це багатозначний символ, який набуває різної семантики в

контексті кожного конкретного твору. Найчастіше крила символізують волю, творчість, чесність перед людьми й самим собою, і тому письменник закликає:

Дайте людині крила,
Справжні, з живого тіла.
І для польоту силу
Дайте – щоб полетіла.

Здійметься над землею,
Піде назустріч грозам, –
Потім судить про неї,
Міряйте душу й розум.

Справжня не побоїться
Блискавки і загину...
В крилах любов таїться,
В крилах живе людина [12, с. 53].

У греків крила символізували любов і перемогу [3, с. 75], подібне смислове навантаження має цей образ і в поезії Микити Чернявського “Непровидь”, де поламани крила асоціюються з коханням, яке не витримало життєвих негараздів, зокрема розлуки:

Я пішов.
І ти не затужила,
Ти сказала просто:
– Не ходи.
У розлуці ламаєм крила
Об холодні нарости біди... [13, с. 33].

Х.Керлот, досліджуючи символіку цього образу, доводить, що його семантика залежить також і від форми та походження крил: “Так, крила нічних тварин символізують спотворену уяву, а воскові крила Ікара – функціональну неповноцінність” [14, с. 279]. Микита Чернявський також звертається до легенди про батька й сина, які прагнули долетіти до сонця, але через розплавлені крила впали на землю. Проте в його “Баладі про сплав” воскові крила Ікара набувають зовсім іншого значення: з одного боку, вони символізують спробу людини освоїти космічний простір (можливо, це пов’язане з першим польотом людини в космос, здійсненим Ю.Гагарініним у 1961 році), а з іншого, – нескореність людини, її прагнення, мужньо долаючи перешкоди, досягти мети:

Сонце крила
Розтопило,
Крила Ікара,
Крила Ікара.
І запитало:
– Побачив силу?

Відчув ти силу
Жахкого жару?
Та не злякало,
Ой, не злякало
Сонце Ікара.
Земля послала,
Услід Ікару –
Не на поталу,
Не на покару –
Людству на славу
Синів послала
З такого сплаву,
Як сонця краплі... [13, с. 30]

Нерідко у ліриці Микити Чернявського символіка образу крил поєднується із символікою кольорів або часових відрізків доби (ночі, ранку), створюючи нові семантичні відтінки асоціацій. Наприклад, образ “чорні крила ночі” в контексті метатеми війни набуває значення небезпеки, страху людини перед невизначеним майбутнім, перед смертю, що підсилює трагічний пафос звучання твору:

Над полями розквашеними,
Над камінними брилами
Ніч осідала погашеними
Чорними крилами.
Над окопами,
Над вушанками
Навманя
Ніч осідала,
Мов німе вороння,
Чорними,
Чорними крилами [13, с. 99].

У вірші “Крила старого пілота” Микита Чернявський вводить образи багряних та сонячних крил, які символізують згасання дня. У поєднанні саме з цими колористичними характеристиками, образ набуває позитивної конотації (на відміну від образу “чорних крил”) і стає центральним у пейзажній замальовці:

У мільйон голосів діброва,
У мільярд кольорів діброва,
Ніби змагається з сонцем
У дивовижності щедрої вроди.
Чим нижче сідає сонце,
Тим вище багряні крила.
Чим вище ті сонячні крила,
Тим гарячіша мова діброви... [12, с. 34].

Другу велику групу символіки у творах Микити Чернявського складають рослинні образи (“ботанічна символіка” [3, с. 11]), у

трактуванні яких письменник теж іде слідом за традиціями народної творчості, подекуди доповнюючи й посилюючи в конкретному контексті їх символічне значення.

На сторінках творів автора присутні найрізноманітніші рослини – трави (серед яких квіти й бур'яни), кущі, дерева, нерідко письменник виносить їх у назви: “Там, де терен цвіте” [13, с. 48], “Ой, у полі вишня...” [15, с. 61], “Цвітуть над шляхом воронці...” (перший варіант назви – “Воронці”) [16, с. 26] тощо.

Символіка трав у художньому світі Микити Чернявського представлена лікарськими рослинами та бур'янами. Перші супроводжують протягом чотирьох романів (“Людам важче”, “Сонце в полянах”, “Тиждень Івана Лободи”, “Суша”) образ Марини Лляної, тому що саме вона знається на їх цілющих властивостях: “Марина йде понад покосами. Трави... Кохається в них дівчина. Знає їхні лікувальні властивості. Вона їх визбирує в покосах, в'яже у сніпки й сушить у затінку на горищі. Тим і зажила собі доброї слави на селі ще до закінчення медичної школи. Найбільше Марина цінує звіробій. Від дев'яноста дев'яти хвороб. Заячою кривцею ще його називають. Ось галузисті стебельця з округлими листочками. Квітки, ніби чашечки, пелюстки жовтенькі, гострі. А пахне так ніжно! ... Горицвіт уже не годиться для ліків. Одців. Темні квіточки золототисячника, що мають властивість розтулятися перед сходом сонця, якраз у соку” [4, с. 18]. Особливої семантики лікарські трави набувають, коли письменник змальовує роки війни: у цей час рослини стають єдиним порятунком для поранених, а тому набувають символічного значення надії на життя.

Окрему групу складають образи бур'янів. За біблійною традицією, ці дикі рослини “використовуються для алегоричного відображення негативних якостей людини, переважно безгосподарності” [3, с. 18].

Найбільш складним серед рослинних символів у творчості Микити Чернявського постає образ полину, який зустрічається в різних текстах і набуває семантичних відтінків в залежності від їх ідейного спрямування.

О.Кулініч зазначає, що “у поетичній системі образів М.Чернявського за полином було закріплене значення правди, часто гіркої та неприємної [17, с. 121-122]. Це твердження є слушним, і автор неодноразово саме з таким значенням вживає образ цієї рослини, наприклад, як у поезії “Скажи”:

А я полиневу гілку

В долонях жмакав нерадо:

– Скажи ж,

Нехай буде гірко,

Аби тільки пахла правда [13, с. 51].

Проте це не єдине потрактування символу. У романі “Сонце в полянах” письменник вводить цей образ уже в назві. Щодо використання

символів при номінації цілого твору Н.Науменко зазначає: “Включаючи до семантики заголовка одну-єдину деталь, автори розширюють спектр сприйняття цілого твору. Адже оскільки назва вже сама собою символічна, вона переносить закладену в ній первинну абстраговану ідею в текст, опредмечуючись у різнопланових, часто суперечливих між собою образах” [18, с. 33]. У романі “Сонце в полинах” Микита Чернявський реалізує цей принцип у зворотному напрямку: назва не подає аксіоматичний символ, а набуває символічності тільки завдяки паратекстуальним зв'язкам між нею та безпосередньо твором. Символічне значення образу полину письменник намагається розкрити в найрізноманітніших ситуаціях. Наприклад, вказує на ставлення окремих персонажів до цієї рослини: “Миرون і ненавидів той полин, і любив за багатий відтінками запах” [4, с. 211]. У даному прикладі спостерігається інтерференція різних значень символу. З одного боку, письменник справді асоціює полин з гіркою правдою (що зумовлює позитивне ставлення персонажа до рослини), а з іншого, контекстуально реалізує традиційне біблійне трактування образу як “символу нечесності та людських пороків” [3, с. 18]. У тексті роману автор безпосередньо подає пояснення саме другого символічного значення в розмові піщан про смерть тих людей, які за часів війни та в повоєнні роки багато лиха принесли односельцям:

“– Тепер уже не прийдуть, бур'яни вирвали з корінням, – не помічаючи настрою чоловіка [Нестеренка – Н.М.], вставляє Лобода.

– Полину позбавилися, – теж обмірковуючи своє, каже Мирон” [4, с. 386].

Крім того, розшифрування образу полину в інших романах Чернявського потребує простеження інтертекстуальних зв'язків саме з цим епізодом. Наприклад, змальовуючи в романі “Людам важче” побачення Марини Ляної з Петром Карим, письменник так зобразив місце зустрічі: “На вершечку могили полин і перестояний пирій. П'янка прохолода і тиша. А там, унизу, гомонить село. Валують собаки” [4, с. 34]. Якщо розглядати цей невеликий опис місцевості лише в контексті роману “Людам важче”, то він не викликає стійких асоціацій. Але при встановленні інтертекстуальних зв'язків з роман “Сонце в полинах” стає зрозумілим, що пейзаж через образ полину ніби пророкує Марині нещасливе подружнє життя з Петром, оскільки Карий входить в число тих людей, яких Мирон Заброта називає полином, а Іван Лобода – бур'яном. До того ж звуковий образ валування собаки, про який йшлося вище і який нерідко у творах автора асоціюється з передчуттям неминучого лиха, підсилює символічність пейзажу.

Серед образів кущів і дерев символічного значення набуває у творчості Микити Чернявського образ дуба. Традиційно дуб “шанували в народі за довголіття, міцність, вологостійкість” [9, с. 173-174] й асоціювали з деревом життя, гордістю, силою, цілісністю [3, с. 47].

У трактуванні образу дуба письменник не відступає від народних

традицій: наприклад, у поезії “Дуб” це дерево символізує міцність, довголіття, силу, стійкість перед негараздами, дерево життя (яке, по суті, саме є символом безперервного оновлення природи):

Від коріння аж до верховіть,
Ніби м’язами увесь прошитий,
Над водою здавна дуб стоїть,
Для вітрів і хвиль Дінця одкритий.

Вітер люто зламає гілля,
Знизу хвиля вперто підмиває,
Влітку листя об’їдає тля,
А для нього й старості немає.

Зеленіє – велет – щовесни,
Щовесни його міцне коріння
Дістає такої глибини,
Де немає місця омертвінню [15, с. 21].

У даній поезій дуб є центром художньої системи, але автор часто використовує цей образ-символ і для характеристики персонажів. Наприклад, у романі “Людам важче” Дем’яна Зарайського, який є уособленням вікової людської мудрості, письменник порівнює саме з дубовим корінням: “Біля Ярмоленка, іще вищий за нього та розлогіший у плечах, зіперся на ваговитий дубовий ціпок, й сам ніби з коріння дубового сплетений, дід Дем’ян Зарайський, Софійчин свекор” [4, с. 46]. За допомогою такої паралелі Чернявський підкреслює зв’язок людини з родовим та національним корінням (ця риса вже згадувалась у контексті метатеми села, де розглядалася як передумова духовного багатства людини). Тому слід погодитися з дослідницею О.Кулініч, яка щодо символіки образу дуба у творах письменника зазначає: “Образ дуба – постійно згадуваний в українській народнопоетичній творчості – можемо вважати генеалогічним деревом українця, поетичним вираженням роду, причому потужного, славетного (велетень-дуб). Молоді пагінці не випадково розташовуються в коло (круг дуба) – усе той же образ вічного циклу народження – розквіту – руйнування – народження, проте виведений за межі одного життя, ... поширений на весь рід, тобто перетворення кола на спіраль [17, с. 64].

Як споріднений з образами дуба і будь-якого іншого дерева слід розглядати й образ гілки (як варіант у творах письменника – віть), яка у народній свідомості асоціюється з “частиною священного дерева, є його спрощеним символом” [3, с. 44]. Під священним деревом розуміють або дерево життя (“родовідне дерево, де кожна гілочка символізує когось із предків, або родичів”), або “світове дерево, яке у своїй основі має хрест, що символізує модель людини з розставленими руками” [3, с. 44]. Для творчості Микити Чернявського характерне сприйняття образу гілки в контексті символіки світового дерева, тобто письменник асоціативно

пов'язує лексеми “гілка” та “віть” з образом людини. Причому також спостерігається розширення семантики символу за допомогою поєднання з іншими лексичними одиницями (найчастіше прикметниками). Саме так з'являється назва збірки “Зелена гілка добра” [19], крізь більшість творів якої проходить ідея, що людина є джерелом добра на Землі. Розвиваючи далі символіку образу, “усохлу віть” автор асоціює із морально зубожілою людиною, яка втратила духовні цінності та ідеали. Таким, наприклад, у драматичній поемі “Страх” є поліцай Лагута, який за часів окупації служить фашистам, але пізніше, після того, як німці закатували його кохану дівчину, намагається спокутувати власну провину перед односельцями:

Я покуту
Приніс.
Ви, як усохлу віть,
Ламайте і паліть Лагуту,
Але хоч мертвому простіть [6, с. 113].

Образ усохлої гілки означає, що людина сама занапастила власне життя, а образи зламанної чи підрубаної гілки символізують у творах Микити Чернявського насильницьку смерть. Наприклад, зі зламанною гілкою порівнює письменник у романі “Сонце в полинах” мертвого Василька Нестеренка, якого вбили бандити (Петро Карий, Гаврило Шкутько та Галька Когут) [4, с. 231]. Сцена смерті Софійки в романі “Людам важче” також зображена за допомогою порівняння людини з гілкою: “Софійка вирвалася з гущі [полонених солдат, що їх вели німці через Піщане, – Н.М.], ступила і ніби підрубана гілка, упала на вориння” [4, с. 76].

Третя група символів у доробку Микити Чернявського складається з образів об'єктів та явищ природи, серед яких найбільш широкий спектр асоціацій має образ сонця.

Солярна символіка у світогляді українців має багату історію – ще за часів язичництва давні слов'яни обожнювали небесне світило в образі Дажбога, Сварога, Хорса, Ярила, Купала та ін [3, с. 122], численні варіації образу сонця можна зустріти у фольклорі та у творах багатьох українських письменників. Це спричинило різноманітність асоціативних значень, які традиційно приписують цьому образу: сонце – це символ Всевидячого божества, Вищої космічної сили, центру буття та інтуїтивного знання, осяяння, слави, величі, правосуддя, Матері Світу, Центру, Бога-отця, Христа. У християнській традиції символічне значення сонця дуже різноманітне. Захід та затемнення сонця означають гнів Божий, праведне покарання, біду, скорботу, страждання. Сонячне світло символізує щастя, відкриття, виявлення, відплату та праведну кару [3, с. 122]. Микита Чернявський найчастіше використовує образ сонця в традиційному ключі, тому спробуємо з'ясувати, які з узвичаєних символічних значень письменник актуалізує у своїх творах.

Як символ добра сонце зустрічається частіше в ранніх збірках

поета: створюючи зорове тло зображуваним подіям, образ додає позитивний емоційний струмінь, зумовлює певну ідилічність картини. Наприклад, як у вірші “Вранці, коли прокидається місто...”, де така конотація символу підсилює схвальне ставлення автора до міста як топосу та до урбанізації в цілому:

Сонце встає
І на баштових кранах
Довго висить, зачудоване цвітом,
Вікна будинків у блисках багряних
Світяться щастям,
Любов’ю,
Привітом [11, с. 52]

Проте нерідко автор використовує образ сонця як символ щастя не для позначення загального поняття, а для передачі конкретного емоційного стану людини, він ніби зупиняє час і фіксує емоції персонажів. У поезії така фіксація передається за допомогою прийому художнього паралелізму, як, наприклад, у вірші “Донбас бузковий”:

Прийшов до вокзалу
Я з словом привіту,
А сонце низало
Суцвіття га віти,
А сонце аж мліло
В зелених кварталах,
Свічками горіло
На кранах-порталах...
Лилося нестримно
Кленкам на долоні,
Коли побратима
Я стрів на пероні [20, с. 57].

У прозі Микити Чернявського паралелізми зустрічаються частіше при зображенні якихось подій, а функцію фіксації станів душі людини перебирає на себе портретна характеристика героя, зокрема опис обличчя та очей: “Катруха. Зрозуміла [Марина – Н.М.], що відвідав уже внука. Оглянулась – у сірих добрих очах сонце, у глибоких зморшках промінці. Невимовна радість у чоловіка” [4, с. 30].

Вживаючи при характеристиці людини образ сонця, письменник іноді перетворює його на символ внутрішньої чистоти людини, її кращих моральних якостей. Така семантика образу актуалізується при змалюванні простих, працелюбних людей з народу – селян, шахтарів, працівників заводів та фабрик:

Я бачив, як гірник, простуючи до кліті,
Закохано на сонце з-під руки
Дививсь не мружачись
Короткі миті
І йшов заплющившись,

Мов залюбки

Сховав те сонце у собі самому:

Крізь мене людям ти, мовляв, світи [12, с. 14].

Символ сонця-щастя автор нерідко вводить до пейзажних описів, які контрастують із зображуваними подіями, підсилюючи таким чином трагічний пафос оповіді. Наприклад, у неопублікованій повісті Микити Чернявського “Ідологія” саме з опису сонця починається змалювання процесу розкуркулення селянина Тимохи Зозулі: “Травневе лагідне сонце зіп’ялося на промені-вістрія й зупинилося, ніби здивоване тим, що коїться в мирній оселі одвічного хлібодара Тимохи Зозулі” [7, с. 15]. Взагалі ж у цій повісті сонце згадується на початку майже кожної сцени й епізоду, і тому виконує функцію розмежування окремих частин сюжету.

Коли образ сонця набуває не властивих йому ознак або поєднується з образами з негативною семантикою (пил, дим, пісок, хмари тощо), його символічне значення змінюється на діаметрально протилежне – сонце в такому випадку (услід за біблійною традицією) означає біду, страждання, скорботу. Прикладом може бути зображення в романі “Сонце в полях” ранку в селі Піщаному після вбивства бандитами Іпата Задераки та Василька Нестеренка: “... Розвиднилося. Над селом підіймалося криваве і розбухле, ніби од людських сліз, сонце” [4, с. 234].

Або при змалюванні першого бомбардування німцями Піщаного в романі “Людям важче”: “Навколо смерчами здіймалася земля. Сонце померкло в пилуці, в диму” [4, с. 67].

У творах Микити Чернявського достатньо виразною є і символіка вітру: це природне явище з’являється або під час трагічних подій, або як пророчий знак перед лихом, тому значення символу має перманентно негативну конотацію, традиційне трактування образу як “символу шкоди, руйнації і водночас оновлення” [3, с. 27] реалізується лише наполовину, в деструктивному ключі. Наприклад, у романі “Людям важче” так змальовано один з вечорів, у який відбувається відступ радянських військ через Піщане: “Ячав густий листопадовий вечір. Попід стінами сільради, де відбувалися збори, голосив повз необмазані шибки вітер. Важкий, мокрий, настирний” [4, с. 49]. Вітер з’являється й перед вирішальним боєм партизан з фашистами, автор знову вводить його у фонову замальовку подій, як пророкування лиха (у бою гинуть кілька головних героїв роману): “Вітер завивав, шарпав, пригинав до кучугур перемерзлу, посірілу лозу, байдужий був до того, що тут діється, що відбудеться за якісь хвилини” [4, с. 167]. Подібне значення пророчого знаку, що віщує трагічні події, має вітер і в одному з епізодів драматичної поеми “Страх”. Негативне забарвлення образу значно підсилюється його поєднанням з образом “чорної крові”:

Вітер...

Куйовдить вітер

Вільхи й тополі голі.
Вітер гуде над світом –
Ятрить сердечні болі.
Вітер сичем регоче –
Наглу біду віщує.
Вітер у хату хоче –
То ж під вікном ночує.
Вітер у шибку стука
Пальцями в чорній крові [6, с. 118].

Ще одним природним об'єктом, який набуває символічного значення в ліриці та прозі Микити Чернявського, є пісок (як варіант – пил). Але із символу швидкоплинності та скороминушності цей образ в контексті метатеми війни перетворюється на споріднений символ смерті (часто на полі бою, від ворожої кулі):

Хитнувсь убік знесилений солдат –
Підтримати сусіди не зуміли, –
Рвонув разючу тишу автомат,
І на пісок упало мертве тіло [6, с. 84].

Іноді у творах письменника поруч стоять образи піску і пилу, підсилюючи спільне значення нещастя, смерті. Але подекуди, протиставляючи ці символи гіперболізованому прагненню людини жити, автор все ж таки передає оптимістичний настрій:

Хмара пилу сонце закрива.
Б'ється шлях об далеч невідому.
А надія теплиться жива
На рятунок і на звістку з дому.
Гори горя перейду,
Розведу біду своєю руками.
Навіть мертвий не впаду,
На сухий пісок,
На гострий камінь [6, с. 83].

Четверта груп образів-символів у творах Микити Чернявського складається з антропонімів (імен, прізвищ, “вуличних прізвиськ” тощо), проте, оскільки символіка імені часто нерозривно пов'язана з характером героя, з його позицією в системі образів-персонажів, вважаємо за доцільне розглянути вживання антропонімічних символів як засіб характеротворення в межах іншої наукової розвідки, присвяченої стильовим модифікаціям художньої творчості Микити Чернявського.

Одним із найбільш поширених композиційних прийомів як у прозі, так і в ліриці письменника є прийом сну, тому в окрему групу виділяються й символи сновидінь. Образи сновидінь предметно збігаються з окремими випадками інших груп і подекуди мають подібне значення, проте через подання їх в ірреальному часопросторі набувають посиленої символічності, пророчості, незалежно від того, чи закладена функція передбачення в безпосередню семантику символу. Наприклад, у

сні Марини Лляної в романі “Людам важче” сонце в густому тумані (аналог пилу, піску, хмари) у поєднанні з вітром віщує героїні нещасливе подружнє життя з Петром Карим: “Марині наснилося страшно... Заходив ранок. У густому тумані підіймалося сонце. Правда, самого сонця не видно було, лише злами променів яскраво вибивалися з каламуті. Гарячий вітер куйовдив хвилі туману” [4, с. 43].

Іноді ж у снах образи набувають зовсім іншого символічного значення. Наприклад, традиційно образ жита є “символом святості, гречності, самого народу” [9, с. 166], а у сні снопи жита перетворюються на символ смерті [21, с. 40]. Саме таку семантику має в романі “Людам важче” образ найпоширенішого в Україні злаку при змалюванні сну Петра Карого, який після поранення повернувся з фронту додому:

– А мені приснилося жито...

– То життя буде...

– Ти знаєш, таких снопів багато, а поле таке безкрає. І пахне одвійками. Ти не забула, коли ото зерно віють на току, а воно з-під віялки – зливою?

Снопи, то погано, – засмутилася [Марина – Н.М.]” [4, с. 58].

Отже, Микита Чернявський у своїх творах широко використовує традиційну українську символіку (зокрема фольклорну), але не сліпо копіює її, а переосмислює та осучаснює, майстерно вплітає в канву власних творів, створюючи оригінальну художню модель світу. Крім того, звернення письменника до певних образів-символів протягом усього творчого шляху дозволяє при аналізі метажанрової природи доробку митця визначати їх функцію як структурну та синтезуючу. Перспективним, на наш погляд, є дослідження антропонімічних образів-символів художньої творчості Микити Чернявського, а також тих символів, які не виконують синтезуючої функції в метажанрі літературного доробку письменника.

Література

1. **Галич О.**, Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: Підручник / За наук. ред. Олександра Галича. – К.: Либідь, 2001. – 488 с.
2. **Гаврилов О.** Мужніє голос поета // Прапор перемоги. – 1959. – 31 січня.
3. **Потапенко О.І.**, Дмитренко М.К., Потапенко Г.І. та ін. Словник символів / За заг. ред. О.І.Потапенка, М.К.Дмитренка. – К.: Редакція часопису “Народознавство”, 1997. – 156 с.
4. **Чернявський М.** Людам важче. – К.: Дніпро, 1981. – 568с.
5. **Чернявський М.** Продавали Рябушика: Оповідання // Рукописний фонд літературного архіву Луганської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О.М.Горького.
6. **Чернявський М.** Народжується день: Лірика. Драм. поема. – Донецьк: Донбас, 1972. – 127 с.
7. **Чернявський М.** Суша: Роман // Рукописний фонд літературного архіву Луганської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О.М.Горького.
8. **Чернявський М.** Ідологія: Повість // Рукописний фонд літературного архіву Луганської обласної

універсальної наукової бібліотеки ім. О.М.Горького. 9. **Стрюк Л.** Етнологія України у пісенному фольклорі. – Тернопіль: СМП “Астон”, 2001. – 400 с. 10. **Чернявський М.** Поезії. – К.: Дніпро, 1988. – 148 с. 11. **Чернявський М.** Голуби на площах. – К.: Рад. письменник, 1958. – 72 с. 12. **Чернявський М.** Злети: Лірика. – К.: Рад. письменник, 1970. – 127 с. 13. **Чернявський М.** Порадь мені, поле: Вірші та поеми. – Донецьк: Донбас, 1969. – 159 с. 14. **Керлот Х.Э.** Словарь символов. – М.: REFL-Book, 1994. – 608 с. 15. **Чернявський М.** Дума про Донець: Лірика. – Луганськ: Обл. вид-во, 1959. – 95 с. 16. **Чернявський М.** На тихій Лугані. – К.: Рад. письменник, 1962. – 116 с. 17. **Кулініч О.О.** Історіософський часопростір у творчості Микити Чернявського: Дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2006. – 161 с. 18. **Науменко Н.В.** Символіка як стильова домінанта української новелістики кінця ХІХ-початку ХХ століть: Монографія. – К.: НУХТ, 2005. – 204 с. 19. **Чернявський М.** Зелена гілка добра: Лірика. Балади. Поеми. – Донецьк: Донбас, 1980. – 167 с. 20. **Чернявський М.** Щоб небо не падало. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. – 132 с. 21. **Дмитренко М.К.** Український сонник. – К.: Т-во “Знання” України, 1991. – 96 с.

The article is dedicated to the analysis of symbolic images in M.Chernyavsky's literary works. The meaning of these images is changing in the context of each concrete metatopic. The author comes to the conclusion that M.Chernyavsky widely used in his works traditional Ukrainian symbolic system (particularly folklore one) but mostly the images were modernized. The researcher proposes to divide all writer's symbols into five groups: animal symbols, plant symbols, symbols of human beings, symbols of natural objects and symbols of dreams.